

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש*

סיון מורבריאן

הקדמה

במאמר זה אעסוק בערכים הנלמדים ממצוות שמיטה¹ על פי תפיסתו הפרשנית של הרש"ר הירש², ובדגשיה החינוכיים, בהסתמך על חיבוריו השונים³. הדגשים במאמר הם כדלהלן:

- * על פי עבודה סמינריונית שנכתבה במכללת אפרתה במסגרת הקורס סוגיות חינוכיות בפרשני המקרא, בהדרכתו ובהנחייתו של הרב שלמה גליקסברג, תשס"ח.
- 1 מצוות השמיטה מופיעה בתורה שלוש פעמים. בכל אזכור מודגש פן שונה בה: שמות כג, י-יא: "ושש שנים תזרע את-ארצך ואספת את תבואתה: והשביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השרה כן תעשה לכרמך לזיתך". הפסוקים מדרגשים את הפן החברתי של המצווה כחסד כלפי עניי עמך.
- ויקרא כה, ב-ח: "דבר אל [...] כי תבאו אל הארץ [...] ושבתה הארץ שבת לה: [...] ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שוך לא תזרע וכרמך לא תזמר: את ספיה קצירך לא תקצור ואת-יענבי נזירך לא תבצור שבתון יהיה לארץ: והיתה שבת הארץ [...]". הפסוקים מפרטים את איסורי השמיטה יותר מספר שמות בעוד שישנה הדגשה ברורה על הפן האמוני והיות הארץ שובתת.
- דברים טו, א-ג: "מקץ שבע-שנים תעשה שמיטה: וזה דבר השמיטה שמוט כל-בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא-יגש את רעהו ואת-אחיו כ-יקרא שמיטה לה': את הנכרי [...]". שמיטת כספים כחלק ממצוות שנת השמיטה.
- 2 ר' שמשון בן רבי רפאל הירש (1808-1888), בחיבורים שונים נקרא ר' שמשון רפאל הירש. פעילותו של הרש"ר הירש התמקדה בביסוס האורתודוקסיה, לעומת תנועת הרפורמה שנתקל בה לראשונה בעיר מולדתו, המבורג, שבה נפתח בית התפילה הרפורמי הראשון, ה"טמפל". מאורע זה היה בעל חשיבות מכרעת על דרכו בחיים. עיקר פעילותו התבצעה כשהיה רבה של פרנקפורט, שם כיהן כרבה של קהילת "עדת ישורון" במשך שלושים ושבע שנים, ובה פיתח והגשים את תפיסת היהדות שלו במערכת החינוך שהקים על פי האידיאל שהוא טבע: "תלמוד תורה עם דרך ארץ". זאת על יסוד מאמרו של רבן גמליאל, "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" (מסכת אבות א, ב). למושג "דרך ארץ" במשנתו של הרש"ר הירש משמעות רחבה ביותר, כוונתו הן להשתלמות מקצועית והן להכשרה מדעית. הרש"ר הירש מתנגד להסתגרות בר' אמות של גיטו רוחני, הדרך להצלחה בחינוך, לדעתו, מתבצעת רק על ידי איחוד מלא של לימודי הדת עם השכלה כללית רחבה.
- 3 החיבור העיקרי של הרש"ר הירש הוא פירושו לתורה. חיבורים חשובים נוספים של הרש"ר הירש, שקדמו לתרגומו הגרמני ולפירושו לתורה ולספר תהילים, הם "אגרות צפון" ו"חורב", שכתב בתקופת היותו רבה של אולדנבורג במשך אחת עשרה שנה. החיבור הראשון נקרא במקור "תשע עשרה איגרות על היהדות". החיבור השני הוא "חורב", ובגרמנית "מסות על חובותיו של ישראל בגלותו". שניהם מכוונים לנוער היהודי המשכיל. הספר הראשון מכיל מכתבים של שני צעירים: מכתב אחד הוא של בנימין, שהוא כנראה שופרם של הספקנים, ושמונה עשר המכתבים האחרים הם של נפתלי, המייצג את היהדות המסורתית. ב"חורב", שהרש"ר הירש ייעד לשמש ספר הלכה, הוא מסביר בכלים מרעיים שעבודת ה' לפי התורה אינה "מיושנת". בספרים אלו ישנן תשובת למול הרפורמה, ספר נוסף הוא ליקוט של חלק ממאמרים שכתב בנושאי מעגל השנה ונקרא "כיתבי הרש"ר הירש".

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

הפרק הראשון מדגיש שמצוות השמיטה מאפשרת לאדם לגשר על הפער בין החומר לרוח, ובונה ב'אדם הישראלי' את היחס הנכון לחומר כאמצעי הכרחי לעבודת ה' השלמה. הפרק השני עוסק בתרומה החברתית-מוסרית של השמיטה לקיום החיים הלאומיים של עם ישראל, השמיטה מעגנת במציאות החיים הישראליים את היחס הנכון לעושר כלכלי, למעמדות חברתיים, ובונה מבט נכון על ערכו האמיתי של האדם בחברה שוויונית וצודקת.

בפרק זה ניתן לראות את ייחודו של הרש"ר הירש בכך שעסק בנושאים חברתיים במבט "מודרני" כחלק מהמערכה שלו נגד הרפורמה מחד גיסא ובהסתגרות הבלתי-מתפשרת של היהדות בפני הקרמה, מאידך גיסא; הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בהיבט של מצוות השמיטה כמצווה המעצבת את המוסריות הציבורית, מצווה היוצרת שוויון וצדק. הפרק שלישי עוסק בשמיטה כמצוות "ערות" לקניינו של ה' על ארצו ואדמתו, ושמתוך כך היא מחנכת את האדם לאמונה ולביטחון בבורא העולם.

א. היחס בין החומר לרוח בשמיטה ובמצוות התלויות בארץ

אחד הטעמים המרכזיים שאותם מונה הרש"ר הירש בין טעמי מצוות שמיטה הוא שמצווה זו בונה באיש הישראלי את היחס הראוי בין החומר לרוח. לדעת הרש"ר הירש, אין היהדות מכירה בפילוג מהותי שבין הכוח הרוחני לכוח החומרי; פילוג זה איננו קיים משום שכל כוחותיו של האדם – הרוחניים והגשמיים, נבראו כדי שישתמש בהם לעבודת ה'. השלמות של עבודת ה' איננה רק במחשבה, בדיבור ובמעשה אלא אף בהנאה גופנית וחומרית, וזו כמובן מכוונת על ידי ערכי הצניעות, ההסתפקות והקדושה: "מי שיש בידו להשאיר בקרבת ה' בהנאתו ובחדות-גילו – השיג את שיא השלמתו של האדם עלי ארמות." "כל חייו, כל אשר לו, הגיונותיו ורגשותיו, דיבוריו ומעלליו, גם קניניו ותענוגיו – בכל אלה יהי משום עבודת ה'".⁵ לשיטתו, יוכל האדם לחיות באיזון מתמיד בין חומריות לרוחניות על ידי קיום מצוות, ומצוות רבות באו לתת מענה להתמודדות זו, ביניהן מצוות השמיטה. התורה מיחסת חשיבות לעמל האדם למען עושרו הכלכלי, ואינה מזלזלת בצורך בפרנסה ובסיפוק כל צרכיו הגופניים, אך דורשת ממנו להכיר למי שייכת האדמה ממנה הוא מוציא לחם, מאין בא כוחו לעבודה, ומתוך כך מה היא תכלית עמלו וקיום חייו.

במשך שש שנים מוטל על האדם לעמול: לחרוש, לזרוע, להשקות, לקצור ועוד, כדי להתקיים ולהרוויח, אך בשנה השביעית על האדם לשבות מכל מלאכה חקלאית ולהפקיר את שדותיו וחלקותיו למען ידע שהכול שייך לבורא עולם ואנו עבדיו, ומטרתנו בעולם לעשות רצונו.⁶ במהלך שש שנים מתקיים עיסוק משמעותי בקיום החומר והגוף, אך השנה השביעית יוצרת את האיזון, בונה את היחס הראוי בין החומר לרוח, מציבה לאדם את

4 הרב שמשון הירש בן רפאל, כתיב הרב הירש, ירושלים, תש"ח, עמ' 67; רש"ר, חורב, ישראל תשכ"ה, עמ' 51.

5 רש"ר, אגרות צפון, ירושלים, תש"ט, עמ' טז.

6 הרש"ר, פירוש לתורה, שמות כג, יב, ויקרא כה ב.

מטרות חייו האמתיות ומסייעת לו שלא לשקוע בחומר. בסיום שנה זו שוב ישוב האדם לעמלו ויתחבר לחומר אך מתוך קדושת השביעית.

עיקרון דומה מביא הרש"ר הירש גם כטעם למצוות נוספות התלויות בארץ כמו איסור חדש, ערלה, ביכורים, תרומה, מעשרות וחלה. בספרו "חורב"⁷ מונה הרש"ר הירש שלוש "התרשלויות" (בעיות) שעלולות להתעורר אצל האדם ביחס לחומר וקניין; שתי הראשונות: התרשלות הרוח - עיסוק משמעותי רק בחומר ללא מענה לצרכי הרוח, והתרשלות הגוף - השגת המטרות הרוחניות תוך ביזוי כל צורכי הגוף. כפיתרון להתרשלויות אלו ניתנו מצוות מעשר: מעשר ראשון ומעשר שני. מעשר ראשון מגן מפני התרשלות הרוח - אסור לאדם ליהנות מפרי האדמה הנועד לכלכלת ביתו אם לא הפריש ממנו עשירית אל "העניין הרוחני"⁸. כלומר, על האדם לתת מעשר מיכולו ללוי העובד את עבודת הקודש, עבודת הרוח, בטרם ידאג למזון גופו שלו; כלומר, האדם מצווה לדאוג למזונו הרוחני לפני מזונו החומרי ובכך להתמודד עם "התרשלות הרוח". מעשר שני מגן מהתרשלות הגוף - מצווה על האדם להשתמש במעשר שני להנאת גופו ולאכולו "במרכזי חיי הרוח, בעיר ירושלים, לרומם ולהעלות על ידו את הנאות הגוף ולהרגילן להיות 'עבודת אלוקים' ולהחל בזה לעדן ולהכשיר את כל משאלות הגוף ותענוגות החיים כדת התורה."⁹ האדם מצווה אפוא לספק את צרכיו החומריים ולא להתנתק מהם אלא לרומם אותם למדרגת "עבודת אלוקים". התייחסות נוספת לבעיית האיזון בין החומר לרוח מזווית מעט שונה מביא הרש"ר הירש בהסבר על מצוות "אהבת ה'":

האמנם עליכם להשליך אחרי גוכם את קניני החיים? לא! ... טוב יותר עליך החובה והמצווה להשתדל לרכוש אותם ולקחתם לך, אבל לחשוב אותם רק בתור אמצעים וכלי שימוש לתכלית רמה ונעלה-את עצמך את כל מציאותך את כל פעולותיך קדש אותם לה' למלאות בהם את רצונו-אהוב את ה' אלקיך בכל לבבך, הכל נפשך ובכל מאורך (רכושך)... בכל נפש החיים אשר לך, בכל מאורך ורכושך... בכוחות גופך, בכריאותך, בכשרונות גופך, ברכושך... כי כל אלה המה רק אמצעים להוציא על ידי לפועל כל אשר דבר ה'... וכמו לרוחך... כן יהיו גם חייך ורכושך קדושים...¹⁰

בקטע זה מתחדד היחס לחומר כאמצעי להשגת המטרה של אהבת ה' בפרט וקיום התורה בכלל. בהסבר על איסור תאוה¹¹ מחריף הרש"ר הירש את טון דבריו וטוען שנטייתו ורצונו של האדם בהתרחבות חומרית הינה נטייה הכרחית ונדרשת, ובלעדיה לא היה האדם פועל ומקדם את העולם ומביא תועלת, אך על האדם להכיר כי כוחות אלו לא ניתנו לו כדי

7 רש"ר, חורב, ישראל תשכ"ה, עמ' 191.

8 שם, שם.

9 שם, עמ' 192.

10 רש"ר, חורב, ישראל, תשכ"ה, עמ' 31-32.

11 שם, עמ' 45-48.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

לפעול למען עצמו, אלא ניתנו כדי שיעבוד בהם את ה', תוך הבנה כי לא האדם נמצא במרכז אלא בורא עולם.

במאמר לכבוד ט"ו בשבט¹² מציין הרש"ר הירש את הטעם לחוקי הערלה וחדש, הבונה רובד נוסף ביחס האדם לחומר. ביכורי הפירות גורמים לאדם סיפוק והנאה, מטרת איסורי ערלה וחדש היא אפוא ללמד את האדם להתאפק ולשלוט ברצונותיו לעצור בטרם הנאה; כביכול, הפירות של שלוש השנים הראשונות נשארים ברשות הטבע, התבואה החדשה אסורה באכילה עד הנפת קורבן העומר במקדש. כל זה מלמד כי האדם הוא השולט בכוחותיו ואל לו להשתעבד להם.

היופי והאסתטיקה נתפסים לא פעם כאחד הביטויים החיצוניים של כוחות החומר, הרש"ר הירש בפירושו לבראשית ב, ט מתייחס לעניין זה. על המילים "נחמד למראה" הוא מרגיש כי בתכלית העץ היה גם לתת לאדם את סיפוק חוש היופי, והתורה המשתמשת במילים אלו נותנת הצדקה ואף מקדשת את החוש הזה. בכך מתגלה מעלתו היתרה של האדם, שהוא היצור היחיד המסוגל ליהנות מן היופי, ומכאן ראה לחשיבות חוש היופי באשר לייעודו המוסרי של האדם; השמחה ביופי הטבעי יש בה כדי להביא את האדם לשמחה ביופי המוסרי "חברה שאיננה חסה על היפה - גם האדם יגדל בה פרא, שמחת האדם בהרמוניה אסתטית קרובה לשמחתו בהרמוניה מוסרית".¹³ כלומר, גם להנאה מהיופי החיצוני יש מטרה נעלה בהכשרת האדם להיות עדין ורגיש לסובב אותו, בכל מישורי החיים, ומתוך יכולת להבחין ביופי חיצוני תפתח הרגישות לזהות גם יופי פנימי מהותי. בסיכום, אחד הטעמים למצוות שמיטה, כמו לרבות מהמצוות התלויות בארץ, הוא הצורך לבנות באדם יחס נכון בין החומר לרוח; לצרכיו הגופניים ולכוחותיו החומרניים יש חשיבות רבה, אבל רק כאמצעים להגשמת מטרתו של האדם בעולם, עבודת ה'.

ב. המוסר החברתי הנלמד מהשמיטה

טעם מרכזי נוסף של מצוות שמיטה הוא הטעם המוסרי חברתי; בשנה השביעית מצווה החקלאי היהודי להפקיר את קרקעותיו ולאפשר לכל אחד מבני עמו ליהנות מהיכול שבהן, ובאופן שוויוני. השמיטה מאפשרת מעין 'הרמת מבט' לעולם אידיאלי יותר שבו מתנהלים חיי חברה תקינים הכוללים בתוכם גם את היחס הנכון לעני ולחלש.

הרש"ר הירש בפרושו לתורה¹⁴ מציג את עקרונות היסוד לניהול חיי "מדינה בישראל"; זאת כהקדמה למצוות שונות שבהן גם שמיטה. העקרונות הם שניים: שוויון גמור בפני החוק, גילויי האהבה והחסד כלפי כל הנזקק לעזרה ועשיית צדק. על פי עקרונות אלו מושתתת סדרת חוקים ובהם השמיטה שמהות תפקידם היא להוציא את ערכי התורה מהכוח לפועל בחיי החברה הישראלית. המצוות הללו בונות בקרב היהודי את ראיית עצמו

12 רש"ר"ה, כתבי הרב הירש, ירושלים, תש"ח, עמ' 64.

13 רש"ר"ה, פירוש לתורה, בראשית ב, ט, עמ' לו-לז.

14 שם, שמות כג, ט.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

כגר ותושב "בארץ ה', ועל ארמת ה' "¹⁵ ועל כן אל לו להפריז בחשיבות הרכוש הפרטי החומרי כיוון שהפרזה כזו יוצרת תמיד אי-שוויון חוקי ונוקשות כלפי בני אדם. שמירה על "החוקים" (המצוות) היא זו שתיצור את השוויון החברתי, מפני שהיא מביאה את האדם להכרה בחשיבות הרבה של הצדדים הרוחניים והמוסריים שבאדם, מתוך הבנה שהם עיקר מהותו. "בבניית הכרה זו תלוי שיוויון כל בני האדם"¹⁶ רוצה לומר, השמיטה היא המאפשרת לאדם להתמקד במהות בפנימיות של זולתו מבלי לבחון אותו באמות מידה חיצוניות, כגון כמות נכסיו ורכושו. בכך חושפת השמיטה את ה'מקום' שבו כל בני האדם שווים, בנקודות העמוקות והיסודיות ביותר, בצלם האלוקים שבהם; בדרשותיו של הרש"ר הירש לפרשות השבוע הוא עוסק רבות בנושא השוויון הרצוי בעם ישראל. בדרשה לפרשת שקלים הוא מתאר את המצב האידיאלי בישראל והוא "דור שבו אין העני מתקנא בעשיר, שבו אין העשיר מסתכל בעני בכזו מלמעלה למטה, שבו הכל רואים את עצמם שווים לפני ה' באושרם..."¹⁷ כוונתו היא שאין שאיפתו של העם היהודי ליצור שוויון טוטאלי, אך חיצוני, כמו בחברה קומוניסטית, אלא שוויון פנימי תודעתי, המתאפשר גם תוך קיום המעמדות החברתיים, שיבוא לירי ביטוי גם ביחס בין העשיר לעני.

כך כותב הרש"ר הירש בסיום פירושו לשמות כג, ט, בהדגישו את חשיבותן הרבה של מצוות חברתיות ובהן השמיטה:

שבת השנים (שמיטה) ושבת הימים, מועדי האביב והקיץ והסתיו (פסח, שבועות וסוכות), חמץ ונותר, ביכורים ובשר וחלב - כולם מוצגים כאן בראשי פרקים מנקודת המבט האחת הזאת[המוצגת לעיל]. בכך מראה לנו התורה בסיום פרשת משפטים, דהיינו קווי היסוד של התחיקה הסוציאלית, את חשיבותם של החוקים האלה לגבי חיי החברה - חוקים שההשקפה המודרנית רואה בהם מוסדות שהם בעיקרם "דתיים" כביכול. ולא עוד, אלא החוקים האלה הם עיקר נשמתם של החיים הסוציאליים, והם כמעין הנובע, שמהם ישאבו חיי החברה של האומה את המזון ואת רעננות הנצח לרוחם ולחיוניותם. מהם לבדם תיווצר מתוך פנימיות האומה הגשמת חיי עם, המושתתים על הצדק ועל האנושיות...¹⁸

חוקים אלו הם לשיטת הרש"ר הירש המקור שממנו יונקת האומה הישראלית את חיותה ורק באמצעותם תוכל להגשים את מטרתה וחזונה בהקמת חברה לאומית החיה ומגשימה את ערכי הצדק והמוסר האלוקיים.

מעבר להשפעתה על כלל העם משפיעה השמיטה במהלך החינוכי הפועל על הפרט בעל הנכס-הקרקע. כאמור, בתורה וביהדות, לדעת הרש"ר הירש, יש מקום "לצבירת הון

15 ש.ס.

16 ש.ס.

17 רש"ר, כתבי הרב הירש, ירושלים, תש"ח, עמ' 119.

18 רש"ר, פירוש לתורה, שמות כג, ט.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

פרטיי, אך אחת לשבע שנים על בעל הקרקע להפקיר את קרקעותיו, כדי לשמור על מוסריותו האישית. שמירת השמיטה גורמת לבעל הנכס להכיר במקומו האמיתי בעולם מבלי להיות מושפע מהצלחותיו החומריות, וזאת כיוון שבשמירת השמיטה:

מכריזה [האומה] על עצמה כעל "גרים ותושבים" על אדמתה שלה, ומיד ירכינו גאים ראשם, גסי הרוח, שהיו יושבים בטח על אחוזותיהם, והיו נוהגים במחוסרי-רכוש האטימות הלב ובהרמת ידיים, עתה ינהגו דרך חסד ואהבה בגרים ובעניים... כי אכן אחת היא אדמת ה', שעליה כולם יושבים יחד¹⁹

הדרישה מבעל ההון להפקיר את הונו לכל בני עמו, מתוך הבנה שכל הטוב החומרי שעמל עליו מקורו בריבון העולם, בונה בליבו את ההבנה האמיתית בערך של עצמו ובערכם של בני עמו על מעמדוהיהם השונות.

בספרו "אגרות צפון"²⁰ מסביר הרש"ר הירש לפי מה נמדד ערכו האמיתי של האדם "ויש מידה פנימית לגדולת האדם – לא לפי שיעור האמצעים השאולים לו, לא לפי שיעור הדברים הנפעלים על-ידו, אלא מילוי רצון ה' לפי יחס האמצעים השאולים", כלומר, מעמד הכלכלי חברתי כלל אינו משמעותי בקביעת ערכו של האדם.

חלק בלתי נפרד ועקרוני ביותר במבנה מוסרי של חברה הוא האופן שבו מעוצב בה היחס לאוכלוסיות החלשות. אחד הטעמים לשמיטה, כפי שמצוין בתורה, עוסק ביחס זה, למען עניי עמך "והשביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך" (שמות כג, יא). הרש"ר הירש מבאר את הטעם הזה ומוסיף שעניים אלו, שבכל השנים תלויים ברצונו של בעל הקרקע, בשנת השמיטה יכולים ליהנות מהפירות בלא שישאלו רשות,²¹ זאת אומרת, יש כאן גילוי רגישות והבנה לקושי הקיומי שאיתו מתמודדים עניי עמך.

בפירושו לאיסור ריבית בספר שמות (שמות כב, כד) מסביר הרש"ר הירש את שורש היחס לעני בעם ישראל;

העני הקשור עימך בקשרי לאום והזקוק לסיועך, ייצג כלפך את "עמי" את ציבור בני עמי. בהלוותך לו, אתה ממלא חובה כלפיהם. "ולקחתי אתכם לי לעם" זה הלשון ייעודו הראשוני של עם ישראל; עליהם להיות חברה בני עם ה'... המעצבים את יחסיהם ההדדיים תחת שלטון תורת ה'... חיי החברה יהיו זירת ההתגלות של מלכות ה'...²²

רצונו לומר, העני הוא חלק בלתי נפרד מהעם שלך, עם ה', ולכן מחובתך לדאוג לצרכיו; האדם היהודי לא יכול לחיות באופן שלם ללא קיום חובותיו המוסריות-לאומיות, ומכוח

19 שם, שמות כג, יא.

20 רש"ר, אגרות צפון, ירושלים, תש"ט, עמ' טו.

21 רש"ר, פירוש לתורה, שמות כג, יא.

22 שם, שמות כב, כד.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

ההשתייכות למסגרת הלאומית הזו, שמטרתה היא גילוי ה' בעולם, מחויב המשתייך ביחס הולם לעני.

בדרשה לפרשת שקלים מחדד הרש"ר הירש את הקשר הלאומי בין הפרטים בעם ישראל, ומסביר שפרט החי לעצמו הוא בעצם חסר ערך: "היחיד הרוצה לחיות רק בשביל עצמו ולא בשביל מקדש הכלל, מאבד עי"כ גם את זכות קיומו הפרטי [...] כי מעט מאוד יש בידי היחיד לעשות אף לרגע החולף, אולם אין בידו לעשות מאומה בר קיימא. – הכלל יכול לעשות הכל – ולתמיד.²³ ובדרשה נוספת ביחס לנתינה לזולת הוא כותב: "כל המגדב מתוך הכרת חובתו כל מי שאינו חי רק למען עצמו בלבד, אלא מוצא הוא את ערך חייו הוא רק באשרם ובשמחתם של זולתו! אותה הכרת החובה למען הזולת היא העושה את האדם יהודי.²⁴ הנתינה לזולת היא מהותית לאדם היהודי ומשמשת עבורו כמרכיב זהות משמעותי ביותר.

לכך מוסיף הרש"ר הירש, שמלבד החיוב ה"לאומי" במצווה זו יש גם תוקף אלוקי, שניתן להבינו ממקור נוסף,²⁵ שם כותב הרש"ר הירש כי על ידי אסור ריבית, מעשר עני, פאה, שכחה, לקט, חוקי היובל והשמיטה, הופכת החובה לדאוג לאומללים לחוב קדוש; כלומר, רק על ידי מיוזג החסד עם יראת אלוקים ושמירת מצוותיו כאחד מוצא העני והסובל מחסה אמיתי, שכן כל העשייה למען העני איננה תלויה רק בהתעוררותו או במצב רוחו של הנותן, אלא מעוגנת בציווי ה' את הרבים.

בסיכום, מצוות שמיטה פועלת על האדם היהודי ומתוך כך על כל האומה, היא מאפשרת בנייה נכונה של חברה שבה כל פרט מבין כי ערך חייו נובע מתוך חיבורו לכלל האומה, ועל אף השוני המעמדי שקיים בחברה מתבקשת שמירה על שוויון מהותי ביחס בין העני לעשיר. קיום השמיטה הוא המאפשר את ניהול שש השנים הבאות אחריה תוך שמירת ערכיה החברתיים של האומה הישראלית.

בפרק זה ניכר ייחודו של הרש"ר הירש בכך שהוא יוצר השקה בין ערכים אוניברסאליים, כגון שוויון וצדק, שעמדו על הפרק בתקופתו לבין ערכי התורה וזאת כחלק מניסיונו להראות כי היהדות איננה דת מיושנת שאינה רלוונטית בעידן מודרני, נהפוך הוא, היא דת שערכיה נצחיים, ועל כן ניתן לחיות לאורם בכל דור ודור.

ג. היסוד האמוני שבשמיטה

בסיווג המצוות של הרש"ר הירש המונה כזכור שש קבוצות,²⁶ מצוות שמיטה היא מצוות "עדות" שתכליתה לשמש עדות ואות זיכרון לשלטונו של ה' על העולם ועל עם ישראל באמצעות קיום פרטיה השונים:

23 רש"ר ה', כתבי הרב הירש, ירושלים, תש"ח, עמ' 85.

24 שם, עמ' 113.

25 שם, עמ' 68.

26 הרש"ר הירש מחלק את המצוות התורה לשישה סוגים שונים:

א. תורות – אידיאות שנתגלו על ה' ועל העולם, על האנושות ועל "הישראליות" וכל הנובע הנן, כעיקרי

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

כך יומחש הרעיון העיקרי, שלפיו ה' הוא הבורא ואדון הכל; הכל הוא קנין ה', האדם הנהו הסוכן עליהם לפי רצון ה' וישראל הוא נושא התורה, המלמדת יעוד זה של האדם, על-ידי העדות: בכור, חלה, ערלה, חדש, שבת, וביחס לאדמת ישראל: יובל ושמיטה, חלה תרומה וביכורים.²⁷

על ציווי השמיטה שמופיע בספר ויקרא (ויקרא כה, ו-ז) כותב הרש"ר הירש בתחילת פירושו עיון הלכתי מפורט וממנו הוא פונה להבנה רעיונית עמוקה, באופן התואם את שיטתו בפירושו לפירטי ההלכות מתוך השקפתו כי לכל פרט ופרט בהלכה ישנו טעם מהותי. הנה, על פי ההלכה מותר ליהנות מפירות שביעית אך בהגבלות מסוימות: הם מותרים רק לאכילה, או בהנאות הדומות לאכילה, ואין נותנים מהם לבהמה, אין עושים מהם רפואה, אין סוחרים בהם ואין משתמשים בהם לצורך הפקת רווחים. ישנה הלכה נוספת והיא שסכף או פירות שהחליפו אותם בפירות שביעית מתקדשים בקדושת שביעית ונוהגים בהם בכל ההגבלות הנהוגות, ומביא הרש"ר הירש את דברי הגמרא: "שביעית תופסת את דמיה" (עבודה זרה נד ע"ב). בהקשר הזה מוסיף הרש"ר הירש ואומר כי ישנם עוד שני איסורים התופסים את דמיהם: קודש ועבודה זרה, אך תפיסת הדמים שונה בכל אחד מהם: (1) קודש: קדושת הקודש עוברת אל החפץ שהוחלף בו, והוא עצמו חוזר להיות חולין; (2) עבודה זרה: חליפי עבודה זרה אסורים בהנאה כמו עבודה זרה ואילו עבודה זרה עצמה נשאת באיסורה.

מכאן יוצא כי השמיטה היא "ממוצעת בניהם", פירות השמיטה נאסרו לעולם, ומבחינה זו הרי היא דומה לעבודה זרה, אך חילופי הפרי מתקדשים בקדושת שביעית כמו הקודש. ומתוך השוואה הלכתית זו יוצא הרש"ר הירש ללימוד רעיוני.

להשוואה ההלכתית בין שביעית לעבודה זרה מחד גיסא, ובינה לבין הקודש מאידך גיסא יש משמעות רעיונית. ישנה הקבלה של ניגוד בין קודש ושמיטה לבין עבודה זרה. 'שבת בראשית' (קודש) מעידה ומביעה "ניגוד חיובי"²⁸ לעבודה זרה, וכך גם השביעית מהווה אנטיתזה לתפיסת העולם האלילית זאת, מכיוון ששביעית היא ביטוי חיובי של

חיים שיש לשמרם בלבנו ובנפשנו.

ב. משפטים - מצוות שעניינן צדק כלפי השווים לך, כלומר צדק כלפי בני אדם.

ג. חוקים - צדק כלפי "הנמצאים כפופים לך", אדמה, צמחים ובעלי חיים, וכל כלפי "שלוש הזכויות של אישיותך", רכושך, גופך, נפשך ורוחך.

ד. מצוות - ציונים לאהבה לכל "הנמצאים" שאין לך זכות עליהם, אהבה שמקורה מעצם ציווי ה' ומתוך הבנה של מהות ייעודו של האדם כבן אדם וכבן ישראל.

ה. עדות - "ציוני זיכרון של אמיתות מבוארות לאנושות ולישראל, המתוארים במלים ובמעשים סמל והנועדים לפרט ולכלל ישראל ומחוצה לו", להעיד על אמיתות באמצעות מילים ומעשים סמליים.

ו. עבודה - עבודה להעלות ולקדש את " החיים הפנימיים" של האדם כדי שימלא את תפקידו ב"חיים החיצוניים" באמצעות טהרת המחשבה על ידי עשיית מעשים סמליים ודיבור.

27 רש"ר"ה, כתבי הרב הירש, ירושלים, תש"ח, עמ' מז.

28 רש"ר"ה, פירוש לתורה, ויקרא כה, ו-ז.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

שלטון ה' בעולם ואילו העבודה הזרה היא כפירה מוחלטת בשלטונו הבלעדי. אשר על כן חפץ של עבודה זרה מייצג כפירה ועליך להרחיקו "בתעוב רוחני ומוסרי".

כל מה שאדמת ישראל הצמיחה בשביעית הוא חפץ הטבוע ברעיון שלטון ה'; הוא קדוש כדי לבטא ולהזכיר רעיון זה; ואילו עבודה זרה היא חפץ, המזכיר את היפוכו של הרעיון הזה; שניהם פרות שביעית ועבודה זרה – הם חפצים המבטאים הודאה; והודאה זו מתייחסת לאמת היסודית של התודעה היהודית; פירות שביעית מבטאים אמונה בשלטון ה', ואילו עבודה זרה מבטאת את הכפירה בו;²⁹

כנגד זה, פירות שביעית הם 'חפצים' המבטאים את שלטון ה' על קניינו של האדם, הפירות הם קודש לרעיון האל וקדושתם, בשונה מהקודש, אינה ניתנת לחילול, הפירות אינם יוצאים לחולין.

הטעם המהותי והמרכזי למצוות שמיטה לפי הרש"ר הירש הוא שמצווה זו כמו מצוות העדות הנוספות, מעידה ומבטאת כניעה כלפי אדון הארץ תוך בניית ההכרה כי כל הארץ קנויה לו: "שביעית ויובל, גאולת קרקע... – כל אלה הם מסקנות מעיקרון משפטי אחד: ישראל וארצם קנויים לה' – וה' הוא היחיד שהוא זכאי מוחלט וקדמון".³⁰

ישנה גם הקבלה ל'שבת בראשית' בה הכניעה היא לבורא והריבון של כל העולם: "שבת הארץ דומה לשבת בראשית; אלא שזו מתייחסת לארץ ישראל – וזו לכדור הארץ. שבת בראשית מבטאת כניעה לבורא העולם ומלכו; ואילו שבת הארץ מבטאת כניעה למי שארץ ישראל קנויה לו".³¹

הרש"ר הירש שולל את הטעם לקיום השמיטה מסיבות טבעיות וחקלאיות, כגון שיש בכך כדי להיטיב עם הקרקע. לדעתו הטעם הינו אמוני רוחני בלבד: "שבת לה' – היא נועדה לבטא את הכניעה לה' ולא נתקנה לטובת הקרקעות".³²

מצוות השמיטה מאפשרת 'קומת עדות' נוספת, אין זו רק עדות של הפרט היחיד מישראל כי אם עדות לאומית, עדות של עם שלם המכריז על ידי שמירת השמיטה כי הוא עם אלוקים וכל ארצו קנויה לאלוקיו: "בקיום מצוות השמיטה מודיעה אומה שלמה קבל עולם, כי ארצה לה', והוא אדונה האחד והיחיד והאמיתי; בשנה השביעית היא מושכת את ידה מלהשתמש בזכות בעלותה על האדמה, וברגש של כניעה היא מחזירה את אדמתה לארון הארץ".³³

בסיכום, בהקשרה האמוני מצוות השמיטה לפי הרש"ר הירש נלמדת בכמה אופנים. הראשון שבהם הוא על ידי הקבלה על דרך הניגוד להלכות דומות ביחס לחפצים של עבודה זרה ולפירות שביעית, ממקבילה זו לומר הרש"ר הירש על תוכן העדות של מצוות

29 שם.

30 רש"ר, פירוש לתורה, ויקרא כה, א.

31 שם, ויקרא כה, ב.

32 שם, ויקרא כה, ד.

33 שם, שמות כג, יא.

מצוות השמיטה במשנתו של הרש"ר הירש • סיון מורבריאן

השמיטה. עניין מרכזי נוסף במהות השמיטה הוא היותה מצוות עדות לאומית, שבאמצעותה עם ישראל מכריז כי כל אדמתו וקרקעותיו אינם רכוש פרטי או אפילו לאומי כי אם קנינו הבלעדי של ריבון עולם. עניינה איננו מנוחת הקרקע, אלא מימוש ציווי ה', ושרדכו האומה מגשימה את חזונה כמוריעה על בעלותה על ארמותיה.

סיכום

ניתן לזהות שלושה ערכים מרכזיים במצוות השמיטה לפי משנתו של הרש"ר הירש; השמיטה כיוצרת האיזון בין החומר לרוח, השמיטה כמסייעת בבניית חברה המושתתת על ערכי הצדק, והשוויון והמוסר האלוקי וכ"עדות" לאומית לקנינו של ה' על עולמו.

הנושא הראשון איתו מתמודדת מצוות שמיטה הוא בעיית האיזון בין החומר לרוח, איזון שהוא הכרחי ביהדות. מעגל החיים היהודי הכולל שש שנות עמל ועיסוק אינטנסיבי בחומר ושנה שביעית של פרישה מעבודת האדמה תוך מתן זמן ואפשרות לעמול על הרוח יוצר באדם הישראלי את המבט הנכון על מקומו של החומר בחייו, החומר הינו אמצעי, וככזה עליו לשרת מטרה, את מטרת חייו של היהודי, עבודת ה'.

לחומר נגזרות רבות בהן גם תחום היופי והאסטטיקה לפי הרש"ר הירש גם לתחומים אלו יש מקום ביהדות מכיוון שגם הם משמשים כאמצעי למטרות נעלות כגון עידון נפשו של האדם והכשרתה לחוש ולזהות יופי פנימי ומהותי הקיים סביבו.

הערך השני של מצוות שמיטה על פי הרש"ר הירש הוא הערך החברתי מוסרי. מצוות שמיטה מחנכת את האדם ואת החברה כולה לערכים מרכזיים הדרושים לקיומה והם צדק ושוויון אלוקיים. כשהחברה הישראלית אכן מושתתת על ערכי יסוד אלו היא יכולה להגשים את חזונה. היחס לעני ולחלש נגזר גם הוא מערכי החברתיים מוסריים של החברה; בעוד שבעמים אחרים היחס לעני נתון לרצונם הטוב אך השרירותי של המנהיגים והעשירים, בעם ישראל הנתינה לזולת הינו מתוקף היותו עם ה' ומשייכותו המהותית של העני לעם זה. תוקף נוסף ליחס של חמלה זה ניתן על ידי המצוות הרבות המעגנות את רצונו הטוב של כל אחד מישראל למערכת של גמילות חסד מסודרת ומאורגנת המבטיחה שמירה על זכויותיו הבסיסיות של החלש והעני בחברה הישראלית המתוקנת.

הערך השלישי ואולי הבולט ביותר במשנתו של הרש"ר הירש במצוות שמיטה בהיות מצווה זו מצוות "עדות" המעידה על קנינו של ה' על עולמו. הרש"ר הירש מפרט תחילה את הלכות שמיטה ועורך הקבלה של ניגוד לפרטי איסור עבודה זרה והשוואה לשבת בראשית, לעיון הלכתי זה מצמיד הרש"ר הירש כדרכו עיון רעיוני הנסמך על הפירוט ההלכתי, ולומר ממנו את העדות של מצוות השמיטה על שילטונו של ה' כאל יחיד על עולמו. עדות זו של השמיטה רבת עוצמה יותר ממצוות "עדות" אחרות בשל היותה מצוות לאומית ומתוקף כך גם עדותה היא עדות של אומה למול עולם שלם.